

μέλλομεν νά συναντήσωμεν διά τήν διαφύλαξιν τούτων. Όλοι σχεδόν οί ναοί, τούς όποιους έπεσκέφθημεν, έχουν ανάγκην συντηρήσεως, όπως δέ εύρίσκονται μακράν και εις χωρία έρημούμενα έσχάτως διά τής μεταναστεύσεως, κινδυνεύουν νά καταρρεύσουν λόγω έγκαταλείψεως. Άλλο μέγα ζήτημα είναι ή διαφύλαξις τών εικόνων από τας άρπακτικώς βλέψεις τών άρχαιοκαπήλων.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ

Αί έργασιαί στερεώσεως έξετελέσθησαν διά συνεργείου κτιστών εκ Κονίτισης, οίτινες είχαν έργασθ ή επί σειράν έτών εις άναστηλώσεις τής ΙΑ΄ Έφορείας Άρχαιοτήτων. Λόγω του περιουρισμού τών πιστώσεων και του προκεχωρημένου χειμῶνος αί έργασιαί περιορίσθησαν εις μνημεία χρήζοντα άμέσου έπεμβάσεως και όπωςδήποτε προσιτά.

Τās έργασιας επέβλεπεν ό Έπιμελητής κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, όστις και εκθέτει κατωτέρω τὰ περι αύτών.

ANNA XATZHNKOLAΟΥ

Κατά τούς μήνας Δεκέμβριον 1965 και Ίανουάριον 1966 έξετελέσθησαν αί ακόλουθοι έργασιαί στερεώσεως μνημείων:

1. **Κάστρον Ίωαννίνων.** Έστερεώθησαν και συνεπληρώθησαν έτοιμόρροπα τμήματα του έξωτερικού τείχους του Κάστρου επί τής παραλιακής λεωφόρου Διονυσίου Σκυλοσόφου, ως και τμήματα του έσωτερικού περιβόλου (Πί ν. 301 α - β). Έκλείσθη επίσης δωδεκάς εισόδων καταφυγίων, σκαφέντων κατά τήν εποχήν του πολέμου έντός του τείχους του έσωτερικού περιβόλου. Τέλος έστερεώθησαν έτοιμόρροπα τμήματα του κατά τήν δόδον Μάνθου Οικονόμου μπεζεστενίου και έφράχθη τουτο διά σιδηρού πλέγματος.

2. **Τουρκικός λουτρών (χαμάμ) έντός του Κάστρου Ίωαννίνων.** Ό θόλος του έφερε μεγάλας όπας και μέγα τμήμα του τυμπάνου είχε καταστραφ ή. Πρός στερέωσιν του θόλου άνεκτίσθη μέχρις ώρισμένου ύψους τού όκταγωνικόν τύπανον και εκλείσθησαν διά παλαιών πλίνθων αί όπαι πλην τής επί τής προσόψεως, δι' ήν δέν ύπάρχουν σαφή στοιχειά, εάν ύπήρχεν εκεί παράθυρον ή όχι. Έστερεώθησαν δύο κόγχαι του πρώτου (βορείου) διαμερίσματος (Πί ν. 302 α - β).

3. **Νήσος Ίωαννίνων.** Έγένετο άνάσυρσις τών κεράμων τής στέγης του νάρθηκος τής μονής

Προδρόμου και έπεσκευάσθη τού υπέρθυρον τής νοτίας θύρας αύτου. Έστερεώθη τού νότιον τμήμα του δαπέδου του ιερού του ως άνω ναού, υπό τού όποιον ύπάρχει κρύπτη. Εις τήν μονήν Άγίου Νικολάου Ντίλιου έγινετο μερική άνάσυρσις τών κεράμων τής στέγης τών Δ. του καθολικού κελίων.

4. **Κορύτιανη Κατσανοχωρίων.** Έγένετο άποχωμάτως κατά τήν νοτιάν και τήν ανατολικήν πλευράν του ναού του νεκροταφείου (Παναγίας) και άφηρέθησαν δύο δένδρα, άτινα έφύοντο παρά τόν νότιον τοίχον. Η έργασία αύτη ήτο αναγκαία, διότι οί τοίχοι διεποτιζόντο και κατεστρέφοντο αί τοιχογραφίαί του ναού. Διά νά μη διαποτιζώνται τὰ θεμέλια, έστρώθη τού ανασκαφέν τμήμα διά σκυροκονιάματος, επί του όποιου έτοποθετήθησαν πλάκες. Διηνοίχθη μικρός χάνδαξ, διά του όποιου τὰ Ν. και Α. του ναού ρέοντα ύδατα θά διοχετεύωνται Α. του περιβόλου του νεκροταφείου.

5. **Καλέντζι Κατσανοχωρίων.** Έπεσκευάσθη ή στέγη του ναού του Άγίου Νικολάου, διά τής όποιας διήρχοντο τὰ δμβρια ύδατα, με άποτέλεσμα νά καταστρέφονται αί τοιχογραφίαί.

6. **Ραβένια Δωδώνης.** Έγένετο διαμόρφωσις τών κατά τήν βορείαν πλευράν του ναού κατασκευασθεισών πρό έτών τριών άντηρίδων, ώστε νά μη διαποτιζώνται από τὰ δμβρια ύδατα. Συνεπληρώθη ή τοιχοποιία τής βάσεως τής τριπλεύρου άψίδος και έγινετο μερική άνάσυρσις τών πλακών τής στέγης.

7. **Μονή Παλιουρής.** Τό έδαφος κατά τήν νοτιάν πλευράν του καθολικού είναι πολυ ύψηλότερον του έσωτερικού δαπέδου. Τά εκ τής στέγης καταπίπτοντα δμβρια ύδατα διεποτιζόν τού χώμα και τόν νότιον τοίχον του καθολικού με άποτέλεσμα νά ύφίστανται σοβαράν φθοράν αί κοσμοϋσαι τόν τοίχον τουτον τοιχογραφίαί. Έγένετο άποχωμάτως εις βάθος περίπου 0,80 μ. κατά τού ανατολικόν τμήμα τής νοτίας πλευράς του καθολικού, ως και μικροτέρα τοιαύτη παρά τόν ανατολικόν τοίχον. Τά άποχωματισθέντα τμήματα έστρώθησαν διά σκυροκονιάματος καλυφθέντος διά πλακών.

8. **Βροσίνα.** Έγένετο άνάσυρσις τών πλακών τής στέγης του κυρίως ναού και του νάρθηκος εις τήν διαλελυμένην μονήν τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου, απέχουσαν 10' νοτίας του χωρίου.

9. **Πετροβίτσα Θεσπρωτίας.** Κατά τού παρελθόν έτος ή ΙΑ΄ Άρχαιολογική Περιφέρεια είχε προβή εις άνακατασκευήν τής στέγης του κυρίως ναού και του έσωνάρθηκος τής βασιλικής τής Κοιμήσεως. Ηδη ή έργασία εκείνη συνεπλη-

ρόθη διά τῆς κατασκευῆς νέας ἀμφικλινοῦς στέγης τοῦ ἐξωνάρθηκος ἀντί τῆς παλαιᾶς, ἥτις ἦτο τελείως κατεστραμμένη. Ἡ κάλυψις ἐγένετο διά κοίλων κεράμων. Ἐχρησιμοποιήθη καί εἰκοσᾶς παλαιῶν βυζαντινῶν κεράμων, αἵτινες εἶχον περικοσμηθῆ ἀπό παλαιᾶν στέγην.

10. **Νεοχωράκι Ἄρτης.** Κατά τὴν βορείαν, ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν πλευρὰν τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυῶνῃ εἶχον συσσωρευθῆ ὄγκοι χωμάτων με ἀποτέλεσμα νὰ διαποτίζωνται ὑπὸ τῆς ὑγρασίας οἱ τοῖχοι τοῦ μνημείου. Ἐγένετο εὐρείας ἐκτάσεως ἀποχωμάτωσις, ἀποκοπέντων συγχρόνως δένδρων καὶ θάμνων, φουμένων πλησίον τοῦ ναοῦ, τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι προὔξενον ζημίαν εἰς τὰ θεμέλια.

Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΥΤΙΚΟΝ ΖΑΓΟΡΙ

Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Παν. Βοκοτόπουλος ἐξήτησε τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ κατέγραψε τὰς εἰκόνας καὶ τὰ κειμήλια τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν. Κατωτέρω περιγράφονται, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, οἱ κυριώτεροι τῶν ναῶν καὶ αἱ ὁπωσδήποτε ἀξιόλογοι εἰκόνες καὶ τὰ κειμήλια.

Ἐξαιρουμένης τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Μονοδενδρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καλυβίων Ἐλαφοτόπου, οὐδὲν τῶν περιγραφομένων κτηρίων εἶναι προγενέστερον τοῦ 17ου αἰ. Οἱ κυριαρχοῦντες τύποι ναῶν εἶναι, διὰ μὲν τοὺς μεγαλύτερους ἐξ αὐτῶν ἡ τρίκλιτος βασιλική, στεγαζομένη διά τετρακλινοῦς στέγης σχηματιζούσης κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν κολοβὸν ἀέτωμα («μισὸ κεντρί»), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικάθηται στενός καὶ ὑψηλὸς τροῦλλος, ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος τοῦ ὁποίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους· διὰ δὲ τοὺς μικρότερος ἡ μονόχωρος αἶθουσα, στεγαζομένη διά τετρακλινοῦς στέγης ἀποληγοῦσης ἐπίσης εἰς «μισὸ κεντρί». Κατὰ τὸν 17ον αἰ. ἐπιχωριάζει ὁ τύπος τοῦ ἀπλοῦ σταυρεπιστέγου ναοῦ (Α1 κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἄ. Ὁρλάνδου· βλ. ΑΒΜΕ, Α' (1935), σ. 42). Εἰς τοὺς μεγαλύτερους τῶν ναῶν ὑπάρχει νάρθηξ, ὅπου ἐκκλησιάζοντο αἱ γυναῖκες («γυναικεῖον»). Κατὰ τὴν μίαν, τὰς δύο ἢ καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῶν ναῶν (ἐξαιρουμένης πάντοτε τῆς ἀνατολικῆς), προσκολλᾶται ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ στοᾶ, ἀπαραίτητος λόγῳ τῶν δυσμενῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τῆς περιοχῆς, τῆς ὁποίας τὸ ὑψόμετρον πλησιάζει ἢ καὶ ὑπερβαίνει (Μονοδένδρι, Ἐλαφότοπος) τὰ 1000 μ.

Οἱ ναοὶ τοῦ Ζαγορίου εἶναι φκοδομημένοι διά

λαξευτῶν ἀσβεστολίθων, τεθειμένων δι' ἀφθόνου κονιάματος, ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων. Ἡ στέγασις γίνεται διά πλακῶν.

Αἱ τοιχογραφίαι καὶ αἱ εἰκόνες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βορειοελλαδικῆς τέχνης, ἔργα εἴτε ἐντοπιῶν τεχνιτῶν, εἴτε ζωγράφων ἐκ Λινοτοπίου ἢ Χιονάδων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐξεταζομένων ναῶν κοσμοῦνται ὑπὸ ξυλογλύπτων τέμπλων, ἀμβῶνων καὶ ἐπισκοπικῶν θρόνων, με πλούσιον φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον εἰς διάτρητον τεχνικὴν, χρονολογουμένων ἰδίως ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος.

ΒΙΤΣΑ

1. Κοίμησις

Ἐπιμήκης αἶθουσα, χωριζομένη δι' ἐγκαρσίων τόξων εἰς τρία διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν μεσαῖον καλύπτεται ὑπὸ ὀκταγωνικοῦ τροῦλλου, τὰ δὲ ἄκρᾳ ὑπὸ ἀσπίδων. Ἡ ἀψίς εἶναι τρίπλευρος. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν εἶναι προσκεκολλημένη στοᾶ, εἰς τὴν βορείαν ὀστεοφυλάκιον. Κατὰ τὸν Λαμπρίδην (Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, Η', σ. 50), ἡ Κοίμησις ἦτο ἀρχικῶς μονή, μετετρέπη δὲ εἰς ἐνοριακὴν ἐκκλησίαν τὸ 1554. Τὸ σημερινὸν κτήριο δὲν φαίνεται τόσον παλαιόν.

Αἱ κοσμοῦσαι τὸν ναὸν τοιχογραφίαι ἀνήκουν εἰς τὸν 18ον αἰ. Παρίστανται ὀλόσωμοι ἄγιοι εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, στηθάρια ἁγίων περιβιλλόμενα ὑπὸ κληματίδος εἰς τὴν μεσαίαν καὶ εὐαγγελικαὶ σκηναὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν. Τὸ ξυλογλυπτόν τέμπλον φέρει ἀνθικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον.

Σπουδαιότερα ἐκ τῶν εἰκόνων εἶναι ἡ Ὁδηγήτρια τοῦ τέμπλου, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΕΥΣΙΣ ΤΟΝ ΔΟΥ(ΛΟΥ)ΛΟΝ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ| ΔΙΜ(Η)ΤΡΙΟΥ
ΥΕΡΕΟΣ | Κ(ΑΙ) ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΣΟΥΡΕΖΤΗ |
ΖΡΜΒ (= 1634)

Διαστ. 83 x 71,5 x 3 ἐκ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰκόνων μνημονεόμεν Σταύρων με αὐτόξυλον πλαίσιον, 17ου - 18ου αἰ., με τρεῖς γυναῖκας ἀριστερά, τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν ἑκατόνταρχον δεξιὰ καὶ κτήρια εἰς τὸ βάθος, ἀκολουθοῦσαν παλαιολόγειον πρότυπον (διαστ. 43 x 32,5 x 3 ἐκ.)· Πρόδρομον περωτῶν κατ' ἐνώπιον, κρατοῦντα σταυρὸν καὶ εἰλητάριον, 18ου αἰ. (διαστ. 83,5 x 44,5 x 3,2 ἐκ.)· τέλος τοὺς ἁγίους Τεσσαράκοντα, 18ου αἰ. (διαστ. 29,5 x 27 x 2,5 ἐκ.).

Εἰς τὴν Κοίμησιν ἀνήκει χειρόγραφον εὐαγγελιστάριον ἐπὶ περγαμηνῆς, κοσμούμενον ὑπὸ ἐπιτίτλων καὶ ἀρχικῶν σχεδιασμένων διὰ κινναβάρεως. Ἡ ἐκ ξυλίνων πινακίδων στάχωςις, διαστ.

Ἡπειρος. Κάστρον Ἰωαννίνων: α - β. Τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου
πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡπειρος. Κάστρον Ἰωαννίνων: α - β. Τουρκικὸς λουτρῶν πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἀνασθηλωτικὰς ἐργασίας

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ